

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1821-2021 Ένας μεγάλος απών, ωσει παρών

Το 2021 αποτελεί ένα έτος ορόσημο καθώς συμπληρώνονται 200 ολόκληρα χρόνια από την αφετηρία μιας πολυκύμαντης διαδρομής σχεδόν δέκα χρόνων, με έτος έναρξης το 1821, που οδήγησαν στις βάσεις, την πρώτη εδαφική «μαγιά», θεμελίωσης του νεοελληνικού κράτους. Καταγράφεται μια ιδιαίτερη κινητικότητα πολυεπίπεδης μορφής τόσο από πλευράς εκδηλώσεων και δραστηριοτήτων όσο και από πλευράς αποτυπώσεων σε υλική παραγωγή αλλά και ιδεών, η οποία εκφράζεται κύρια στο χώρο της εκδοτικής παραγωγής, μέσα από ένα πλήθος θεματικών αφιερωμάτων, μονογραφιών, επικεντρώσεων, ανατυπώσεων, ερευνών, αναλύσεων και μελετών που επιθυμούν να φωτίσουν γνωστές και άγνωστες πλευρές εκείνης της τόσο μακρινής, διαφορετικής μα και καθοριστικής για τον νεότερο ελληνισμό εποχής.

Φορείς και ιδρύματα, επιτροπές και συμπράξεις, έργα και προγράμματα, πρωτοβουλίες και δρομολογήσεις προβαίνουν και αφορούν σε ένα πλήθος από εκδηλώσεις με άξονα επικέντρωσης την ιδεολογία του 21, τα οράματά του, τα μηνύματα και διαχρονικά του διδάγματα, ενταγμένα στη λογική ενός κεντρικού και ενιαίου αφηγήματος και επιχειρούν να τοποθετηθούν για το μέλλον του ελληνισμού, τα άλματα στο μέλλον, τον εκσυγχρονισμό, τα καινούργια οράματα, τους ψηφιακούς κόσμους, τις προκλήσεις και τις «ευκαιρίες» πλασαρισμάτων, αναγνωρίσεων και διακρίσεων. Πρόσωπα και ομάδες, κινήσεις και συλλογικότητες προβάλλουν αναδυόμενα ζητήματα και προσωπικότητες του 21, επιθυμώντας να ανοίξουν διαλόγους προβληματισμού, να ανασυνθέσουν γεγονότα και εποχές, να προκαλέσουν συζητήσεις και να θέσουν στο προσκήνιο μια εποχή με πολυσύνθετα φαινόμενα, ατμόσφαιρες, ήθη και έθιμα, αντιλήψεις και αντανakλάσεις ιδεολογικοπολιτικές στη λειτουργία μιας κοινωνίας-μωσαϊκού ενός άλλου κόσμου.

Από όλη αυτήν την ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα για το περιεχόμενο και τους σκοπούς της κινητικότητα, με μια πληθώρα προσώπων, ενεργειών, ανακλήσεων και αναφορών σε ένα ιδιόμορφο πολιτικοκοινωνικό καλειδοσκόπιο, απουσιάζει εκκωφαντικά και αδικαιολόγητα η επίκληση από την επίσημη πολιτεία σε ένα πρόσωπο-κλειδί στην κατανόηση και τη μελέτη του 1821. Πρόκειται για τον Γιάννη Βλάχο-Βλαχογιάννη (1867-1945), έναν δημοτικιστή λογοτέχνη του ηθογραφικού διηγήματος, με ένα ευρύ πεδίο ενδιαφερόντων (ιστορία,

λαογραφία, γλώσσα, φιλολογία) και ακούραστο ερευνητή-ιστοριοδίφη που διέσωσε έναν θησαυρό απομνημονευμάτων, χειρογράφων, ημερολογίων και εγγράφων των αγωνιστών του 1821, άμεσα συυφασμένων με την περίοδο που κυριαρχεί την τρέχουσα χρονιά. Τα 200χρονα χωρίς υπερβολή θα μπορούσαν κάλλιστα να συνδεθούν με μια «χρονιά Βλαχογιάννη» το 2021, ένα τιμητικό έτος, αν κανείς αναλογιστεί την πολύτιμη προσφορά του Επαχτίτη δημοσιομήμονα στην έρευνα, εντοπισμό, ανακάλυψη, ανάσυρση, διάσωση και μελέτη ενός πλούσιου αρχαιακού υλικού με κύριο αντικείμενο αναφοράς τον κόσμο του 1821 αλλά και την περίοδο που καθορίστηκε μετά από αυτόν, με βασικό στόχο του να συμβάλει στον ορισμό της νεοελληνικής ταυτότητας και να συνδέσει ψυχολογικά τους νεοέλληνες με το ιστορικό παρελθόν τους. Σίγουρα η περίοδος της Επανάστασης από τις απαρχές της μέχρι την πρώτη περίοδο της ελεύθερης ελλειμματικής κρατικής υπόστασης, την μακροπερίοδο πριν την Εθνεγερσία και όλες οι αναδυόμενες πλευρές του κόσμου του 21, στρατιωτικά γεγονότα, πολιτική οργάνωση, συνταγματική θέσπιση, εμφύλια διαμάχη, οικονομικές και κοινωνικές όψεις, διπλωματική διεκδίκηση, γεωγραφικές ταυτότητες και συμβολές στον Αγώνα, λάθη, αβλεψίες και παραλείψεις, ίντριγκες, προδοσίες και αποσιωπήσεις, ηρωικές προσωπικότητες και βδελυρές συμπεριφορές, υπόγεια ρεύματα και ξενικές επεμβάσεις, εκπαιδευτικές απόπειρες, δρομολογήσεις και καινούργιες πραγματικότητες, ιδεολογικές επιρροές και ταξικές αντανάκλασεις, πρόσφεραν στο μακρύ χρόνο του παρελθόντος ένα ευρύ πεδίο ενασχόλησης και μελέτης σε πληθώρα επιστημόνων, όλων σχεδόν των αντικειμένων και συνεχίζουν να αποτελούν ενδιαφέροντα πεδία για νέες ερμηνείες, μελέτες, προσεγγίσεις, συμπεράσματα, νοηματοδοτήσεις και αναστοχασμούς. Γράφτηκαν και γράφονται πολύτομες αναφορές ιστοριών, κυκλοφόρησαν πολυποικίλες μελέτες, ανακινήθηκαν κρατικά αρχεία, ξεσκονίστηκαν παλιές ξεχασμένες εκδόσεις και έγιναν μέρος μιας διάχυσης γνωστικής στην ευρύτερη κοινότητα του ελληνόφωνου κόσμου αλλά και πέρα από τα σύνορά του με άξονα επικέντρωσης το 1821. Η προσωπικότητα όμως του Βλαχογιάννη, ζυμωμένη με το πνεύμα της Επανάστασης από τα μικρά της χρόνια, υπήρξε καταλυτική καθώς δίπλα στον επίσημο λόγο των ντοκουμέντων της νεοσύστατης- από το καμίνι του Αγώνα και εν μέσω της εξέλιξής του- κυβέρνησης, διασώζεται ο λόγος των πρωταγωνιστών του λαϊκού παράγοντα. Οι απρόσωπες αναφορές των ψυχρών απομακρυσμένων γεγονότων των κρατικών αρχείων του Εκτελεστικού, ο διαμορφωτικός σε συγκρότηση του παρόντος και εγγύς μέλλοντος χρόνου

λόγος του Νομοθετικού και του Βουλευτικού με τις παράλληλες αλληλογραφίες τους σε όλη την επαναστατημένη επικράτεια, τώρα αποκτούν ενέργεια, ατμόσφαιρα, φωνή, πάθος καθώς γίνονται σώμα και αίμα των άμεσων πρωταγωνιστών που ανασαίνουν το σίδηρο και τη μπαρούτη. Μεταφέρουν, άλλοτε με πρόθεση και ιδιοτέλεια κι άλλοτε με την περιγραφή του αυτόπτη μάρτυρα, τα όσα συμβαίνουν μπροστά τους και τους αφορούν, αφού εμπλέκουν την προσωπική τους ασφάλεια, την τύχη τους αλλά και την ανάγκη να καταγραφούν όσα διαδραματίζονται στην εξέλιξη μιας μακράς πορείας.

Οι ιστορικές ρίζες της οικογένειας Βλάχου

Ο Γιάννης Βλάχος γεννιέται στα 1867 στην καινούργια μόνιμη πατρίδα που προσφέρει ο Ι. Καποδίστριας στους Σουλιώτες διαρκείς πρόσφυγες, παραχωρώντας κλήρους-επ' αμοιβή στην Ναύπακτο μετά την οριστική αποχώρηση των Τούρκων, όταν με αρχηγό τον Κίτσο Τζαβέλλα οι ελληνικές δυνάμεις απελευθερώνουν την πόλη στις 18 Απριλίου 1829, στην περίοδο της διακυβέρνησής του και εκεί αναμειγνύονται με τους βουνίσσιους Επαχτίτες. Ο Βλαχογιάννης αποτελεί το γέννημα της σύζευξης της σουλιώτικης ρίζας από το γένος της μητέρας του Αναστασίας Παπαζαφείρη, κόρης του Σουλιώτη ήρωα Παπαζαφείρη και της αντίστοιχης ρουμελιώτικης από την πλευρά του πατέρα του. Στον οικογενειακό του πυρήνα δεσπόζει η κυρούλα του, η Σουλιώτισσα χήρα προγιαγιά του «θεία» Λάμπρου που «είδε με τα μάτια της κι έπαθε πολλά», η οποία συγκατοικεί με την οικογένεια. Ο προπάππος του Αναστασούλης, πιάνεται με προδοσία και σκοτώνεται από τους Τούρκους του Αλή Πασά. Η προγιαγιά του Δημήτρω Λάμπρο Γκιώναινα τον κερνά συναρπαστικές διηγήσεις για τη χαμένη της πατρίδα και το πολύπαθο Μεσολόγγι. Η ηρωίδα προμάμη του, μια ψηλή ακατάλυτη Σουλιώτισσα, είναι μία από τις δεκατρείς γυναίκες που γλιτώνουν από το χαμό της Εξόδου στις 26 Απριλίου 1826, βαστώντας το τρίπτυχο εικόνισμα του σπιτιού που το φύλαγε μαζί της από το Σούλι. Ο αδερφός του παππού του, Γιώτης Γκιώνης, παίρνει μέρος στην υπεράσπιση της πόλης του Μεσολογγίου με το βαθμό του Αντιστρατήγου και στην τοπική εφημερίδα *Ελληνικά Χρονικά* αναφέρεται το γεγονός και ο τρόπος του τραυματισμού του. Η θεία του Σιάνα, που χαρίζει στο μικρό ακόμα Γιάννη τη μαγιά του πρώτου του αρχείου, είναι γυναίκα του Σουλιώτη ήρωα Γιαννούσα Πανομάρα που παίρνει τα εύσημα του Καραϊσκάκη για τη δράση

I

ΠΡΙΝ ΑΠΟ ΤΟΝ ΜΕΓΑΛΟ ΞΕΣΗΚΩΜΟ

A. Ο κόσμος των Κλεφτών και Αρματολών

ΠΡΩΤΟΤΡΑΓΟΥΔΟ
ΧΟΝΤΡΑΧΕΙΛΩ
ΑΝΤΡΕΙΩΜΕΝΟΣ
ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΑ
ΘΑΜΑΣΜΑ
Τ' ΑΞΙΟ ΠΑΛΗΚΑΡΑΚΙ
Ο ΣΥΝΤΡΟΦΟΣ ΜΕ ΤΑ ΧΩΡΑΤΑ
Ο ΚΑΠΕΤΑΝΟΣ ΤΟ ΣΚΥΛΙ
ΟΠΟΙΟΝ ΠΑΡΗ Ο ΧΑΡΟΣ
ΤΟ ΚΛΕΦΤΟΠΟΥΛΟ
ΑΝΟΙΞΗ ΤΩΝ ΚΛΕΦΤΩΝ
ΓΙΑ Τ' ΑΡΜΑΤΩΛΙΚΙ
ΧΑΪΜΑΛΙ
ΤΑ ΠΑΛΗΚΑΡΙΑ ΤΑ ΚΑΛΑ
ΠΡΟΣΚΥΝΗΜΕΝΟΣ
ΤΟΥ ΑΡΜΑΤΩΛΟΥ Ο ΘΑΝΑΤΟΣ
Τ' ΑΡΜΑΤΑ

ΠΡΩΤΟΤΡΑΓΟΥΔΟ

Μεγάλη ήταν η ώρα κ' η στιγμή, που το περήφανο τραγούδι βγήκε στον αγέρα, δειλό πρώτα σαν τ' άπλερο¹ πουλί, κ' έκαμε φτερά και πέταξε ύστερα.

Όμως αυτό δεν ήτανε τραγούδι, ήταν αντρίκειο μοιρολόγι, πειο πικρό από κάθε άλλο μοιρολόγι· κ' έσφιγγε την καρδιά, και το δάκρυ αίμα τόκανε να τρέχει. Ωιμέ! κ' εκείνη η ολοϋστερη² κραυγή του πόνου, που ακολουθεί του στίχου το βαθύ καίμο, πώς έσφαζε. Ωιμέ!

Μεγάλη ήταν η ώρα κ' η στιγμή, που βγήκε το πρωτόπλαστο τραγούδι απ' το καλύβι στο χωριό, και πέταξε κι' απλώθηκε τριγύρω και μακρυστά, μακρυστά! Πόνος τρανός, θανάτου απελπισιά, φοβέρα μαύρη πλάκωσε το χωριό από την αυγή χαράζοντας, που έφτασε το φριχτό χαμπέρι με τον αγωγιάτη από τα Γιάννινα κ' έλεγε του Καπετάνου το χαμό. Α, τάχα να μην ήταν αληθινό τέτοιο άκουσμα... Μα ο πεζοδρόμος που ροβόλησε ύστερα κρυφοστελεμένος,³ κι' ο ταξιδιώτης ο περαστικός το λόγο το φαρμακωμένο στέριωσαν, κ' έδιωξαν κάθ' ελπίδα.

Νύχτα· σκοτάδι στο καλύβι. Γύρω στη μισόσβυστη γωνιά, του Καπετάνου οι ορφανοί συντρόφοι, νειοι γερόντοι, κάθονται σταυροπόδι αμίλητοι. Πόσα δεν είπαν ολημέρα... Και τώρα καθέννας έχει με τον πόνο του κρυφή μιλιιά κι' άμαχη. Τα περασμένα τα όμορφα, τα πανηγύρια των πολέμων, τραβούν το λογισμό τους, μόνο για μια στιγμή· μα αυτός γυρίζει πάντα στο θάνατο του Καπετάνου, κι' όλο τα ίδια, μονότονα, σπαραχτικά τούς μολογάει. Με προδοσιά, μονάχο τονέ βρήκαν και τον έπιασαν, τον άμοιρο. Χώρι' από των παληκαριών του κάθε συντροφιά. Κ' έτσι δεμένον,

¹ άπλερο: αυτό που δεν έχει σχηματιστεί και αναπτυχθεί με πληρότητα, το μη μεστό

² ολοϋστερη: τελευταία, έσχατη, ακρότατη

³ κρυφοστελεμένος: αυτός που ετοιμάζεται να φύγει κρυφά

καβάλλα τονέ πήγανε στα Γιάννινα. Μερόνυχτο περπάτησαν, χωρίς και να τον κατεβάσουν από τ' άλογο, για μια στιγμή. Ωιμέ! Ο Κλέφτης, ναι, με προδοσιά πάντα του είναι γραμμένο να χαθή· μα τέτοια μοίρα ποιος νους να τη χωρέσει; Ωιμέ!

Άξαφνα, μέσ' το σκοτάδι, και στη σιωπή τη σκοτεινή, ένας από τους συντρόφους σείστηκε, βόγκησε βαθιά· έσκυψε κατά τη φωτιά, να κρύψη θέλησε την ταραχή του· μα ένα πνιγμένο κλάμα βγήκε από τα στήθια του. Όλοι ανατρίχιασαν. Ο ίδιος ο Καπετάνος έκλαιγε με το κλάμα του συντρόφου.

– «Τούρκοι, βαστάτε τ' άλογο... λίγο να ξαποσταάσω...» έλεγε η φωνή.

Κι' άλλη ύστερα ακολούθησε.

– «Να χαιρετήσω τα βουνά... Ωιμέ!».

Έτσι, σιγά-σιγά, του Κατσαντώνη το τραγούδι το περήφανο, με το σπαραχτικό του τσάκισμα σα σπάσιμο καρδιάς, γεννιώτανε, για να μην πεθάνη πια.

3 Δεκ. 1911

Η ΧΟΝΤΡΑΧΕΙΛΩ¹

Οι Κλέφτες ήσυχα, μ' αλαφρό βήμα, συναχτήκαν ένας-ένας, περνώοντας από μονοπάτια απάτητα, από σύρματα που τα χαράξαν τ' αγριόγυδα, και βγήκανε στ' Ανήλιο πέρα. Ήταν αυτό είδος αλώνι πέτρινο, και γύρω από κόκκινα και γερανια κλεισμένο βράχια, που στεκότανε, θαρρείς, σαν αστραποκαμένοι αρχαίοι ναοί, στεφανωμένοι με περιπλοκάδια ζωτικά, βράχια που ανοίγανε τα σπλάχνα τους και δίνανε φωλιά στον πετρίτη, στον αίτο και στ' άγριο το μελίτσι. Μέσ' τα σκίσματα τω βράχων, τ' ανοιγμένα σαν από παλιάς

¹ Η Χοντραχειλω: λαϊκή ιδιωματική ονομασία της Τουρκίας στα 1821

οργής χτυπιές, ριζώνανε δέντρα πολυκαιρινά, και παλεύανε με τα σκεβρά κορμιά τους να κρατηθούν εκεί ψηλά, το βράχο να νικήσουν, και να σπρώξουνε της ρίζες τους βαθύτερα. Και μ' όλο τους αυτόν τον πόλεμο, βράχοι και γιγαντόδεντρα, ένα, χωρίς να θέλουν, κάνανε καλό· σκεπάζανε του Ανήλιου τον κρυφώνα, τον ισκιώναν και τονέ δροσίζαν. Απάνου, ένα κομμάτι μοναχά ανοιγόταν ουρανός, με χίλιους-δυο φεγγίτες, χαραμάδες, κ' ισκιοφωτισμένα ανοίγματα, που οι κρεμασμένοι κλάδοι, με του ηλιού το πρώτο χτύπημα, τα ζωγραφίζανε, τα σβύνανε, τα ξαναγράφαν και τα κάνανε να μοιάζουν άλλα τόσα πολύμορφα πουλιά και φείδια πέφτοντας στα βράχια γύρω.

Εκεί είχε δώσει η Κλεφτουριά καλήν αντάμωση. Κάποιαν όχι συνειθισμένη απόφαση είχε μέσ' το νου του ο Καπετάνος. Κ' έστειλε από το βράδυ πριν, και συναχτήκανε τριγύρω οι συντροφιές, που σκόρπιες φυλάγανε τ' Αρματωλίκι, κάθε μια το κόλι² της, στο πείσμα του ντερβέναγα³ του Αρβανίτη, που ήταν προσταγμένος από τον πασσά να φυλάη αυτός το βιλαέτι.⁴

Φτάσανε σαράντα, κι άλλοι ερχόνταν παραπίσω, κι άλλοι πάλι στο δρόμο θα τους σμίγανε που θα περνούσαν. Γιατί ήτανε μεγάλη ανάγκη και σφιχτή, είχε παραγγείλει ο Καπετάνος, κ' οι συντρόφοι αποκριθήκαν πρόθυμοι. Το ξέραν πως ο Καπετάνος είχε σηκώσει φανερά το μπαϊράκι ενάντια στον πασσά και στο ντερβέναγα, κ' εκείνοι πάλι τον ξεγράφαν από καπετάνο του παλιού Αρματωλικιού, που ήτανε διακόσια χρόνια του σπιτιού του αφιλονίκητη κληρονομιά. Και τώρα σ' Αρβανίτη ντερβέναγα ο πασσάς, με ντερβεντζήδες⁵

² κόλι: (τουρκ. kol=βραχίονας) διοικητική υποδιάρθρωση του αρματωλικιού

³ ντερβέναγας ή ντερβεναγός: (τουρκ. σύνθετη der+bent+agha, περσ. der= δίοδος, πέραςμα+ bent=φύλαξη+αγός=αρχηγός-τοπάρχης) επιτετραμμένος αρχηγός φρουράς διάβασης ή περάσματος

⁴ βιλαέτι: (τουρκ. vilayet) μεγάλη διοικητική περιφέρεια της Οθωμανικής αυτοκρατορίας.

⁵ ντερβεντζής: όπως σημ. 2. Ήταν οργανωμένοι σε στρατόπεδα και είχαν αστυνομικά καθήκοντα. Η τουρκική εξουσία τους έδινε φοροαπαλλαγές ή τιμάρια για τις υπηρεσίες τους.

Αρβανίτες, χάρισε τ' Αρματωλίκι.

Κλέφτες τώρα κι' όχι Αρματωλοί, αφού ο πασσάς το θέλει· κ' ενώ μέσ' το σκοτάδι χαιρετιώνται σιγανά, και νίβονται στο κρούσταλλο που στάζει από την παλιοβράχα, και χτενίζονται και συγυριώνται, ή κάθονται στρωτοί και τρώνε το ψωμί με το κρύο ψητό κοφίδι, φέρνουνε γύρα με το νου αυτά τα νεια μαντάτα, κι αλλάζουνε καμμιά γοργή μιλιά στο θέμα τούτο απάνου, θέμα που σημαίνει πόλεμο. Ύστερα καταλαγιαάζουν και λαγοκοιμώνται ως που να σκάση η αυγή.

Τ' Ανήλιο είναι καταφύγι καλοδεχτικό με την απάνεμη κλεισούρα του, τα πέτρινα καθίσματά του και τα ολόχλωρα παχιά στρωσίδια του, άξιο να χαρίση αρχοντικήν απλοχωριά σε Κλέφτικα ανταμώματα σπουδαστικά, σε φαγοπότια γιορτινά, σε ξεφαντώματα πανηγυρία.

Η νύχτα, με τ' αστέρινα σημάδια της, αποτραβιέται αργά-σιγά, κι ο Καπετάνος, ο περήφανος ο Θανασιάς, δεν ήρθε ακόμα· όμως το ξέρουν οι συντρόφοι, ο Καπετάνος θάναι κάπου εκεί τριγύρω, ξαπλωμένος συντροφιά με τον Παλιόκαπα το γέρο-Κλέφτη, καθώς τόχουνε συνήθειο οι δυο τους, μοναχικά και μυστικά να στρώνουν τα γιατάκια⁶ τους. Έτσι και τώρα πάλι, ο Καπετάνος θα σηκώθηκε πειο πάρωρος⁷ από τους άλλους, θα κατέβηκε από το ψηλό λιμέρι του και θάφτασε στ' Ανήλιο πρώτος, διάλεξε τον τόπο και ξαπλώθηκε, κι ακουρμαζόταν⁸ άγρυπνος τα λόγια των Κλεφτών. Αυτής της λογής τον ύπνο δεν τον έκανε μονάχα ο Θανασιάς· ήτανε νόμος άγραφος, ποτέ οι Κλέφτες να μην περιμένουν της αυγής το ξύπνημα σ' ένα και το ίδιο τους λιμέρι· έπρεπε να σηκωθούνε πριν

⁶ γιατάκι (τουρκ. yatak): στρώμα, κρεβάτι-τόπος για ύπνο και ανάπαυση

⁷ πάρωρος: που γίνεται, που συμβαίνει όχι κατά την κανονική ώρα αλλά πριν ή ύστερα από αυτήν.

⁸ ακουρμαζόταν: άκουγε με προσοχή, ενέτεινε την ακοή του, αφουγκραζόταν.

απ' τα βαθιά χαράματα, κι' αλλού να πάνε και να λιμεριάσουν. Ο Κλέφτης έναν έχει οχτρό, τον ύπνο τον προδότη.

Ο Θανασιάς από τότε που άνοιξε τον πόλεμο με το νειόφερτο πασσά, είχε στήσει τα λιμέρια του ψηλότερα, μέσ' το Κακόβατο το λογγωμένο, με της λυκοποριές,⁹ με τ' αλουποτρύπια του, με τα διχαλωτά του μονοπάτια· πού όμως και στ' αληθινά ήτανε το γιατάκι του, τάχα περαμεριά τα Σκίσιματα ή δώθε από το Βρόντο, μονάχα ο Παλιόκαπας απ' τους συντρόφους τόξερε.

Τον περιμένουν όλοι τώρα, ενώ λουφάζουν, κ' ενώ άλλοι σιάζουν τ' άρματα, άλλοι σφίγγουν τα ζωστάρια, κι' όλοι είν' ανυπόμονοι ναρθή, και να κινήσουν. Η αυγή με φτερωτό ποδάρι αγγίζει της απόψηλες¹⁰ κορφές, και να τη τώρα με τους κρόκους της χαϊδεύει της αντικρινές πλαγιές, και στεφανώνει το βαθύ τ' Ανήλιο, γράφοντας και των Κλεφτών τα πρόσωπα μουχρά κι' αλαφρορόδινα στις νύχτας μέσα τη χλωμάδα.

Τέλος, να τη κ' η κραυγή του Καπετάνου ξέσπασε λαγαρή,¹¹ σα νάτανε κραυγή από γεράκι που ξαφνίστηκε.

– Θα την τρίψουμε τη μούρη της Χοντραχειλως... αι, τι λες, γέρο-Παλιόκαπα;

Ο Καπετάνος μιλούσε τάχα στον Παλιόκαπα

– Θα την τρίψουμε, Καπετάνε, και δε θάναι πρώτη μας φορά! Η φωνή του Παλιόκαπα αποκρίθηκε από το σκοτάδι.

Χοντραχειλώ λέγαν οι Κλέφτες την Τουρκιά. Με τη φωνή του Καπετάνου βρεθήκαν όλοι στο ποδάρι. Αρμάτων ξαφνικό ένα σύβροντο σηκώθηκε για μια στιγμή.

– Όλα τα κόλια συναχτήκαν; Τα καρπούλια είναι βαλμένα; Πού είσαι, Παλιούρα; ρώτησε ο Καπετάνος.

⁹ λυκοποριές: περάσματα λύκων

¹⁰ απόψηλες: πάρα πολύ ψηλές

¹¹ λαγαρή: διαυγής, διαφανής, καθαρή

– Όλα καταπώς παράγγειλες, Καπετάνε! είπε ο Παλιούρας λιγόλογος κι' αυτός.

– Εγώ είχα στείλει τον Παλιόκαπα να κάμη αυτή τη σύναξη.

– Και φυλάξαμε το λόγο σου, είπε ο Παλιούρας κάπως ψυχρότερα.

– Ζηλεύει το γέρο λίγο! είπε μια φωνή.

– Ποιος είναι πούπε αυτόν το λόγο; ρώτησε ο Καπετάνος αυστηρά· άλλαξε τη φωνή του για μην τονέ γνωρίσω;

– Είναι ο μαγκούφης ο Αλειτρούητος, χωρατεύει, Καπετάνε, μην πειράζεσαι. Έχει όρεξη για χωρατά, τα παράωρα.

– Το γέρο-Παλιόκαπα και ποιος δεν τον ακούει; Εγώ τον πήρα δάσκαλό μου σαν καινούριος πούμαι στα ζακόνια¹² τα Κλέφτικα! είπε άλλη φωνή πρόσχαρη.

– Γειά σου, Ασημάκη Ασημάκαρε! είπανε δυο-τρεις φωνές με γέλιο μόλις συγκρατητό.

– Ωρέ, καλώς τα τα μαλάματα! Είναι κι' αυτός εδώ; είπε ο Καπετάνος με ξάστερη φωνή. Να μας μολογήση πώς βγήκε Κλέφτης κ' ήρθε να μας σμίξη απ' το Μουριά.

– Αυτό το ξέρει απόξω κι' ανακατωτά· βαρεθήκαμε να τον ακούμε! ακούστηκε ο Παλιόκαπας να λήη, μα κανέννας δεν κατάλαβε από πού ερχόταν η φωνή του. Τώρα να μας πη το μάθημα το δικό μου που τονέ δασκάλεψα: Σύρε για νερό...

– Κάνω ντορό!¹³ πετάχτηκε ο Ασημάκαρος.

– Σύρε για ξύλα...

– Βροντάω!

– Άναψε φωτιά...

– Κάνω καπνό! Δεν τόμαθα καλά το μάθημα;

¹² ζακόνια: (μεσαιων.) συνήθειες, έθιμα

¹³ ντορό: (αλβ. toqia=ίχνος) δρόμος που ανοίγουν στο χιόνι ζώα που πέρασαν προηγούμενα

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

ΠΡΩΤΟΤΡΑΓΟΥΔΟ

Α΄ έκδ. «Μεγάλα Χρόνια» 1913, Β΄ Εκδ. «Μεγάλα Χρόνια-Λόγοι κι Αντίλογοι» 1930

Το κείμενο είναι εμπνευσμένο από το τέλος του γνωστού Κλέφτη Κατσαντώνη (Αντώνης Μακρυγιάννης 1775-1808) των προεπαναστατικών χρόνων στη Δυτική Ελλάδα, που πέθανε με μαρτυρικό θάνατο στα Γιάννενα. Ο Κ. Παλαμάς ονομάζει τον ήρωα «Αχιλλέα της Ρούμελης». Αποτέλεσε τη μεγαλύτερη και διαρκή μάλιστα για τους Τουρκαλβανούς του Αλή Πασά. Κινήθηκε συστηματικά ενάντια στους Τούρκους και τους τοπικούς κοτζαμπάσηδες που λυμαίνονταν τους φτωχούς συμπατριώτες τους ως ομόαιμοι δυνάστες. Εδώ ο Γ.Β. χρησιμοποιεί ως πηγή έμπνευσης τα δημοτικά τραγούδια που αναφέρονται στη σύλληψή του και οδήγησε στο θάνατό του-εφαλτήριο για νέα κατοπινά ξεκινήματα:

«Τρίτη – Τετάρτη θλιβερή, Πέφτη φαρμακωμένη,
Παρασκευή ξημέρωνε, να μή 'χε ξημερώσει.
Τον Κατσαντώνη πιάσανε πέντε χιλιάδες Τούρκοι,
χίλιοι τον παν' από μπροστά και δυο χιλιάδες πίσω.
Ό Κατσαντώνης φώναξε, ο Κατσαντώνης λέει:
– Τούρκοι, βαστάτε τ' άλογο, λίγο να ξανασάνω,
να χαιρετήσω τα βουνά και τις ψηλές ραχούλες
και να σφουρίξω κλέφτικα ν' ακούσουν τα λημέρια,
ν' αφήσω διάτα στά παιδιά, στον Κώστα Λεπενιώτη...»

Και σε άλλη παραλλαγή

«Το μάθατε τι γίνηκε ψηλά στο Μοναστήρι;
Τον Κατσαντώνη πιάσανε και παν να τον κρεμάσουν.
Χίλιοι τον παν από μπροστά και χίλιοι από πίσω
Κι αυτός κοντοστεκότανε και στους αγάδες λέει:
Τούρκοι κρατάτε τ' άλογα για να τηράξω πίσω,
Να χαιρετήσω τα βουνά, τα έρημα λημέρια,
Για να σουρίξω κλέφτικα, καθώς σουράνε οι κλέφτες,
Μπας και μ' ακούσουν τα παιδιά, Τσόγκας και Λεπενιώτης,
Να βγουν μπροστά στο Μέτσοβο, μπέλκε και με γλιτώσουν»

Η ΧΟΝΤΡΑΧΕΙΛΩ

Α΄ έκδ. «*Τα παληκάρια τα παλιά*» 1931

Μυθοπλαστική ιστορία στη λογική μιας «ιστορικής ηθογραφίας», βασισμένη σε ιστορικά στοιχεία απ' τη ζωή των Κλεφτών που αντανακλά τα ήθη, έθιμα και την οργάνωσή τους. Οι αναφορές σε πρόσωπα και τόπους είναι φανταστικές παρεμβάλλοντας ιστορικά περιστατικά, όπως αυτό του γεύματος και των λόγων που ανταλλάχθηκαν μεταξύ ηγούμενου και Κλεφτών, με τον Παλιόκαπα που περιγράφεται από τον ποιητή Γ. Ζαλόκωστα στο περιοδικό Νέα Πανδώρα (15/10/1857), ή την κοινωνικοθρησκευτική ζωή των Αγράφων, όπως το Συναξάρι του νεομάρτυρα Αγίου Σεραφείμ, Αρχιεπισκόπου Φαναρίου και Νεοχωρίου, που σκοτώθηκε από τους Τούρκους με βασανισμό στα 1601, στην περίοδο του επαναστατικού κινήματος του Διονύσιου του Φιλόσοφου ή Σκυλόσοφου. Το μαρτύριό του συνδέθηκε με τους Κλέφτες γι' αυτό και θεωρούνταν από τους ίδιους άτυπα προστάτης τους. Παρεμβάλονται ακόμα στίχοι από σχετικά δημοτικά τραγούδια με διάθεση επεξηγηματική που αποδίδονται σε αρματολούς, υπαρκτά πρόσωπα, όπως ο Σφαλτός. Παρουσιάζονται επίσης οι εντάσεις από την ανάθεση της φύλαξης και εποπτείας των περιοχών στους Τουρκαλβανούς που προτιμήθηκαν, αντικαθιστώντας τους «ασταθείς» σε υποταγή χριστιανούς αρματολούς.

ΑΝΤΡΕΙΩΜΕΝΟΣ-ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΑ-ΘΑΜΑΣΜΑ

Α΄ έκδ. «*Μεγάλα Χρόνια-Λόγοι κι Αντίλογοι*» 1930

Αποτελούν μέρη μιας ιδιότυπης «μικροδιηγηματικής τριλογίας» που γράφτηκε σε συνέχειες χρονικά στο διάστημα 19-20-21 Νοεμβρίου 1929. Ο Γ.Β. δανείζεται τις λαϊκές παραδόσεις, αντιλήψεις και προλήψεις για τις υπεράνθρωπες ικανότητες των Κλεφτών που ταυτίζονται με συγκεκριμένα πρόσωπα, και προβάλλει πάνω στους φανταστικούς του πρωταγωνιστές γεγονότα, που συνδέονται με τη ζωή υπαρκτών ηρώων, όπως την παράδοση που αφορά την απόκτηση αρμάτων από τον Καραϊσκάκη: Στην αρχή του Αγώνα το σκάει από τον Αλή Πασά, φτιάχνει ομάδα αντρών οπλισμένη με στυλιάρια για να σκοτώσουν Τούρκους και να εξοπλιστούν από τα λάφυρα. Ανάλογη πρακτική ακολουθούσαν οι Κρητικοί αλλά αναφέρεται και ως περιστατικό από τον Φωτάκο, με έναν βοσκό που τον κάλεσε ο Κολοκοτρώνης στα Δερβενάκια να σκοτώσει με την αγκλίτσα του Τούρκους και να αρματωθεί. Στα κείμενα αναμιγνύονται και άλλες αφηγήσεις με το μυθοπλαστικό στοιχείο, όπως το ότι ο Καρκάνας μένει πίσω και πολεμά μόνος με τους Τούρκους, που παραπέμπει στη ζωή του

Καραϊσκάκη, ή η ονοματοδοσία «Πανώριος» που συνδέεται με τη ζωή του Πανουργιά, ονομαστού γεροκλέφτη.

ΤΟ ΑΞΙΟ ΠΑΛΗΚΑΡΑΚΙ

Α΄ έκδ. «*Τα παληκάρια τα παλιά*» 1931

Το διήγημα του Γ.Β. αναφέρεται σε ένα είδος ελληνικού «Ρομπέν των Δασών» που κλέβει από τα «αφεντικά δοσίματα» του ντόπιου κοτζαμπάση και του τοπικού πασά και τα μοιράζει στους φτωχούς για να τους ξαλαφρώσει από το βάρος των φόρων. Στην αντιπαράθεσή του με τον Μακρυσέγκουνα, τον κοτζαμπάση, παίρνει όρκο να του κάνει καταστροφές, μα πιο βαρύ ακόμα «να τον αφήσει δίχως κλήρα=δίχως κληρονόμο», δηλαδή να σκοτώσει τον μοναχογιό του. Ο Κοτζαμπάσης τον στέλνει με την οικονόμο-παραμάνα του να πάει σε μακρινό μοναστήρι για να αποφευχθεί το κακό. Οι Κλέφτες με τον Καταραχιά αρχηγό συναντούν τον μοναχογιό έξω από το μοναστήρι κι ο Κλέφτης ετοιμάζεται να τον σκοτώσει, όταν παρεμβαίνει η οικονόμος σώζοντας το παιδί, επικαλούμενη τάμα που προηγείται στην Παναγία. Η δύναμη της υπόσχεσης είναι παρούσα και απειλητική μα η επίκληση τάματος στην Παναγία είναι απείρως πιο δυνατή και καταλυτική για τη σωτηρία του παιδιού, που φαίνεται από τη συμπεριφορά του δύσκολος αντίπαλος. Η αναφορά στον Κομνά, πιθανά παραπέμπει στον Κομνά Τράκκα (1786-1840) απόγονο των Κομνηνών του Βυζαντίου συμπολεμιστή του Ανδρούτσου και του Αθ. Διάκου στο Χάνι της Γραβιάς που υπήρξε για μικρό διάστημα επικεφαλής στο αρματολίκι των Σαλώνων.

Ο ΣΥΝΤΡΟΦΟΣ ΜΕ ΤΑ ΧΩΡΑΤΑ

Α΄ έκδ. «*Μεγάλα Χρόνια-Λόγοι κι Αντίλογοι*» 1930

Στο παρόν διήγημα, που στηρίζεται σε λαϊκά ακούσματα, αποδίδονται στον κεντρικό πρωταγωνιστή Δρόσο ιδιότητες εμψυχωτή-παραμυθιά καθώς αναδεικνύεται η σημαντικότητα της προφορικότητας μέσω του στοχευμένου λαϊκού λόγου που εκφράζεται με χωρατά, «παραμυθόλογα» και ευράπελες διηγήσεις, μέσο χαλάρωσης και εκτόνωσης από τη σκληροτράχηλη ζωή των Κλεφτών. Παρουσιάζεται επίσης παράλληλα η συνήθεια του κοψίματος των αυτιών από τους νεκρούς των μαχών. Ο Γ.Β. αναφέρει στο Περιοδικό ΠΡΟΠΥΛΑΙΑ (1900-1908) επιστολή μετά τη μάχη της Αράχωβας στα 1826, όπου «οι Τούρκοι αιχμάλωτοι σήκωναν σε μακριά δόρατα εννιά αρμαθιές αυτιών σε μήκος δύο τσαπελών από σύκα, περίπου 600, δώρο των σπλαρχηγών». Ο ναύ-